

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**Західноукраїнський національний університет**  
**Юридичний факультет**

Кафедра адміністративного права та судочинства

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА**  
**з дисципліни: «Актуальні питання адміністративного права та процесу»**  
**на тему: «Адміністративно-правові гарантії права**  
**на звернення громадян»**

Студент групи ПРм-11

Рацин Володимир

Керівник: д.ю.н., доц. Гречанюк Р. В.

Національна шкала \_\_\_\_\_

Кількість балів: \_\_\_\_\_ Оцінка: ECTS \_\_\_\_

Члени комісії \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

(підпис) (прізвище та ініціали)

**Тернопіль-2026**

## ЗМІСТ

|                                                                                                                            |           |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                                          | <b>3</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ.....</b>                                      | <b>5</b>  |
| 1.1. Сутність та юридична природа права на звернення як фундаментального інструменту взаємодії особи та держави.....       | 5         |
| 1.2. Поняття, зміст та класифікація адміністративно-правових гарантій права на звернення.....                              | 7         |
| 1.3. Нормативно-правове регулювання порядку звернення громадян у системі адміністративного законодавства.....              | 9         |
| <b>РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ У ПРОЦЕСІ РОЗГЛЯДУ ЗВЕРНЕНЬ.....</b>                    | <b>13</b> |
| 2.1. Процедурні гарантії, правові вимоги до форми, змісту та строків розгляду звернень суб'єктами владних повноважень..... | 13        |
| 2.2. Забезпечення прав особи під час розгляду пропозицій, заяв та скарг.....                                               | 14        |
| 2.3. Електронні звернення та петиції як сучасна форма реалізації права на звернення.....                                   | 16        |
| <b>РОЗДІЛ 3. ЗАХИСТ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЙОГО ПОРУШЕННЯ.....</b>                                      | <b>20</b> |
| 3.1. Юридична відповідальність за порушення законодавства про звернення громадян.....                                      | 20        |
| 3.2. Судовий захист права на звернення, особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів влади.....             | 22        |
| 3.3. Вплив правового режиму воєнного стану на стан реалізації та гарантування права на звернення.....                      | 25        |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                                                                                                       | <b>28</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                                                     | <b>30</b> |

## ВСТУП

**Актуальність теми.** У взаємовідносинах людина і влада, можливість подавати звернення не лише вважається однією з базових конституційних прерогатив, а й виступає інструментом демократичного нагляду за функціонуванням державного апарату. В контексті поточних загроз, з якими зіткнулася Україна у період 2022-2026 рр., адміністративно-правовий захист цього права набуває ваги. Саме ці гарантії перетворюють формальне визнання права звернутися до держоргану на дієвий, законодавчо забезпечений механізм отримання підтримки, відстоювання інтересів або участі у державотворенні.

Зміни у системі публічного адміністрування, спричинені швидкою діджиталізацією, породили нові способи реалізації права на звернення. Однак, паралельно з технологічним прогресом, постають і виклики, загроза формального підходу, невиконання часових рамок розгляду під час воєнного стану, а також необхідність чіткого розмежування правомірних обмежень та адміністративного свавілля. Актуальність роботи зумовлена потребою переосмислити традиційний інститут звернень крізь призму моделі сервісно-орієнтованої держави, де адміністративно-правові засади мають сприяти реальному діалогу, а не лише формальній документальній звітності.

**Об'єктом дослідження** виступають суспільні взаємозв'язки, що формуються під час здійснення громадянами права на звернення до структур, наділених владними повноваженнями, а також діяльність самого державного апарату з метою забезпечення цього права.

**Предметом дослідження** є адміністративно-правові гарантії права на звернення громадян, сукупність правових норм адміністративної галузі, які встановлюють забезпечення права на звернення, методики їх імплементації, а також судова та адміністративна практика щодо захисту прав тих, хто звернувся.

**Мета роботи** це, всебічний аналіз суті та різновидів адміністративно-правових гарантій права заявника, з'ясування специфіки їх втілення в умовах цифровізації та особливого правового режиму воєнного часу, а також формування пропозицій щодо покращення чинного законодавства.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання:

- Розкрити сутнісну природу права на звернення як компоненту правового статусу особи.
- Здійснити класифікацію адміністративно-правових гарантій та визначити їхню роль у підтриманні законності.
- Провести аналіз нормативно-правової бази, яка регулює порядок опрацювання пропозицій, заяв та скарг.
- Дослідити особливості реалізації права на звернення у цифровій формі.
- Дати характеристику заходам юридичної відповідальності за недотримання вимог законодавства про звернення.
- Провести оцінку впливу воєнного стану на рівень гарантування права на звернення та ідентифікувати проблеми правозастосовчої діяльності.

**Методологічна база.** У процесі роботи було застосовано системно-структурний підхід, формально-юридичний метод, а також метод правового прогнозування для окреслення напрямків реформування цього інституту в контексті повоєнної розбудови та європейської інтеграції.

## **РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ**

### **1.1. Сутність та юридична природа права на звернення як фундаментального інструменту взаємодії особи та держави.**

Основи взаємодії між людиною та державою в Україні сьогодні будуються на засадах пріоритету свобод та прав особистості, де інститут звернень громадян слугує головним каналом зв'язку та взаємної інформації. Юридична сутність цього права має комплексний характер, воно поєднує елементи політичного права на участь у державному управлінні з адміністративним інструментом захисту законних інтересів.

Згідно з положеннями статті 40 Конституції України, будь-яка особа має право надсилати індивідуальні або колективні письмові звернення чи особисто звертатися до владних структур, що є фундаментом демократичного устрою та механізмом легітимізації ухвалених рішень. Унікальною рисою цього права є його невідчужуваність, стаття 64 Основного Закону відносить право на звернення до того невеликого кола прав, які не можуть бути обмежені навіть у періоди воєнного чи надзвичайного стану.

У сучасній системі адміністративного права України звернення громадян традиційно поділяються на три види, пропозиції, септо зауваження, заяви, або як їх називають клопотання, та скарги [21]. Проте імплементація Закону України “Про адміністративну процедуру” внесла суттєві корективи у порядок їх опрацювання, створивши чітке процесуальне розмежування залежно від мети звернення. Ключовим критерієм тут виступає спрямованість звернення на ухвалення індивідуального адміністративного акта, якщо метою особи є отримання конкретного рішення щодо її прав, розгляд переходить у площину ЗАП, підкреслюють, що за таких умов держава “несе на собі тягар

відповідальності, зобов'язану належним чином розглянути кожне подання, а саме звернення трансформується у специфічну процесуальну форму втілення матеріального інтересу особи в рамках адміністративних проваджень” [2, с. 79].

Класично, пропозиції щодо покращення роботи держорганів або зауваження до законодавства, які не потребують ухвалення індивідуального рішення щодо індивіда. Проте, як тільки мета людини це отримати конкретний результат, дозвіл, виплату, або оскаржити відмову, справа переходить у площину ЗАП.

Принципи розгляду за ЗАП докорінно змінюють статус людини, перетворюючи її з прохача на активного учасника провадження. Головним тут є право бути заслуханим, орган влади просто не має права прийняти негативне рішення, не давши можливості пояснити свою позицію.

У вітчизняній доктрині адміністративного права зміст звернення розкривається через зобов'язання, які публічна адміністрація несе перед суспільством. Правові відносини, що виникають у зв'язку зі зверненням, характеризуються тим, що держава зобов'язана не просто прийняти запит, а й провести його повний та неупереджений аналіз, надавши ґрунтовну мотивовану відповідь. Такий підхід трансформує звернення із формального документа у дієвий процесуальний інструмент, що стимулює конкретні управлінські заходи. Дослідники стверджують, що право на звернення є “способом і засобом реалізації інтересу в адміністративних правовідносинах, виступаючи гарантією досягнення певних правових результатів у щоденній взаємодії з посадовцями” [27, с. 101].

Функціональне призначення цього інституту охоплює три ключові сфери, інформаційна функція, з її допомогою державні органи отримують

дані про невідповідності у роботі апарату чи прогалини у чинному законодавстві напрямую від громадян. Правозахисна функція, вона дає змогу поновити справедливість у досудовому порядку, що значно знижує навантаження на судову гілку та прискорює вирішення суперечностей. Комунікативна функція, сприяє налагодженню довіри між громадянами та владою, ”оскільки звернення розглядається не як прохання, а як пряма форма громадянського контролю за якістю публічного адміністрування” [8, с. 59].

Міжнародні нормативні акти підтверджують високий статус цього механізму, націлюючи національне законодавство на принципи доступності та результативності. Право на звернення перегукується зі статтею 13 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує кожному особі ефективний механізм правового захисту в межах національної системи [11].

В умовах європейської інтеграції досвід інституту петицій, закріплений у Хартії основоположних прав ЄС, слугує зразком для удосконалення електронних форм взаємодії. Це забезпечує прозорість у процесі подачі та розгляду звернень, адаптуючи традиційний демократичний інструмент до вимог цифровізації та підтримуючи повагу до людської гідності за будь-яких обставин, що склалися у суспільстві [26].

## **1.2. Поняття, зміст та класифікація адміністративно-правових гарантій права на звернення.**

Сукупність адміністративно-правових гарантій, що забезпечують право особи на звернення, являє собою уніфікований набір правових інструментів, методик та організаційних передумов, розроблених для забезпечення реальної можливості громадянина контактувати з державними органами влади. Професор В. Б. Авер'янов трактував ці

гарантії як комплекс заходів, “покликаних забезпечити цілісність, надійність та стабільність прав і свобод громадян у сфері державного управління” [3, с. 20]. Юридична сутність згаданих механізмів ґрунтується на доктрині адміністративних зобов'язань, де держава “несе на собі тягар відповідальності, зобов'язану належним чином розглянути кожне подання” [15, с. 215]. Суть гарантування розкривається через широкий спектр прав, якими володіє заявник, причому ключовим є можливість особисто презентувати свої аргументи особі, яка займається перевіркою скарги чи заяви, а також право доступу до матеріалів перевірки та подання додаткових документів для встановлення істини. Такий формат взаємодії трансформує індивіда із пасивного об'єкта державного впливу у активного суб'єкта адміністративного процесу, що прямо сприяє демократизації всього державного апарату.

До складових елементів гарантій відноситься імператив для публічної адміністрації надати аргументовану відповідь у визначені законодавством терміни: загальноприйнятий ліміт не перевищує одного місяця, тоді як для питань, які не вимагають додаткового дослідження, відповідь має бути надана не пізніше п'ятнадцяти днів. Вагомим аспектом є право на кваліфіковану юридичну підтримку під час розгляду звернення та можливість вимагати компенсації збитків у разі порушення встановленої процедури розгляду, що слугує ефективним способом поновлення порушеної справедливості. Класифікація гарантій у правовій науці здійснюється за низкою критеріїв, зокрема, за їх практичним призначенням виділяють загальні умови та специфічні юридичні гарантії, закріплені безпосередньо у Конституції та законах. За їх функціональною роллю ці засоби поділяються на:

- запобіжні - їхня мета полягає у забезпеченні від порушення закону ще на етапі подання звернення



- захисні - виступають як примусові інструменти для забезпечення дотримання встановленої процедури;
- репресивні - спрямовані на застосування адміністративних чи дисциплінарних стягнень до посадовців, які нехтують законними вимогами.

Окреме місце у системі механізмів гарантування займають інституційні форми захисту, зокрема, право звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до судових органів із позовом про визнання дій влади неправомірними [22]. В умовах спеціального правового режиму воєнного стану право на звернення зберігає статус абсолютного, оскільки, згідно зі статтею 64 Конституції України, воно не підлягає обмеженню [12]. Це наочно демонструє стійкість системи адміністративно-правового гарантування, де навіть за наявності технічних перешкод у проведенні особистого прийому, держава зобов'язана забезпечити альтернативні шляхи комунікації, зокрема, електронні форми звернень [3]. Отже, інститут гарантій “це багатогранний механізм, що інтегрує точність процедур, дотримання часових рамок та неминучість відповідальності за бюрократичну бездіяльність” [13, с. 236].

### **1.3. Нормативно-правове регулювання порядку звернення громадян у системі адміністративного законодавства.**

Процесуальні гарантії є технічною основою інституту звернень, адже саме через ретельно виписану послідовність кроків органу влади досягається перетворення формального законного права на фактичний результат. Професор В. Б. Авер'янов зауважує, “адміністративно-правові гарантії це ті способи та інструменти, передбачені нормами адміністративного права, що слугують забезпеченню реального втілення, охорони та захисту прав у сфері державного управління” [3, с. 112]. Ці

заходи мають на меті мінімізувати ухвалення рішень посадовими особами на власний розсуд та забезпечити відкритість адміністративного процесу, створюючи умови, за яких кожне звернення отримує відповідну правову оцінку.

Реалізація таких гарантій ґрунтується на засадах Основного Закону, згідно з якими громадяни мають право подавати індивідуальні чи групові петиції до органів влади. Відповідно, державний апарат зобов'язаний забезпечити розгляд цих матеріалів, гарантуючи отримання заявником обґрунтованого роз'яснення у встановлений законом строк. [12]. У зв'язку з цим обов'язком “сутність юридичної природи звернення полягає у виникненні взаємних прав та зобов'язань між особою, яка звертається, та владним органом, де обов'язок останнього щодо розгляду запиту є категоричним” [13, с. 179]. Отож, дотримання вимог до оформлення та змісту звернення, зафіксованих у статті 5 профільного Закону [21], є лише першим етапом виконання цих зобов'язань.

Життєво важливою процесуальною гарантією вважається строгий контроль за термінами. Правові норми передбачають диференціацію термінів розгляду звернень залежно від їхньої складності, від невідкладного вирішення питань, що не потребують додаткового вивчення, до місячного строку у випадках, що потребують комплексного аналізу матеріалів. Дотримання цих часових рамок є проявом захисної функції держави, особливо в умовах триваючої воєнної агресії. “Недоторканність права на звернення виключає будь-яку можливість його обмеження, навіть за умов запровадження найсуворіших правових режимів воєнного стану” [2, с. 250].

Аналізуючи ці механізми, науковці пропонують їх розрізняти залежно від їхньої функції. Зокрема, і проводиться таке розмежування: “спеціальні правові гарантії мають бути поділені на змістовні, що

визначають сутність прав заявників, і процесуальні, які встановлюють чіткий порядок дій та часові рамки для їх реалізації суб'єктами публічної влади” [15, с. 238]. Такий поділ дає змогу громадянину не лише усвідомлювати свої права, але й активно впливати на перебіг розгляду. Бойко О. Т., додає, що “право на звернення виступає не лише способом взаємодії, а й специфічною процесуальною формою втілення матеріального інтересу особи в рамках адміністративних проваджень” [1, с. 60], що робить дотримання процесуальних вимог до опрацювання гарантією справедливого фіналу.

З огляду на вищесказане, функція процедурних гарантій у парадигмі адміністративного права України полягає у формуванні середовища для взаємодії особи та влади, яке є передбачуваним та не містить зайвих перешкод. Активне впровадження електронних інструментів та систем цифрового документообігу, лише посилює ці гарантійні механізми, забезпечуючи відкритість моніторингу руху звернень. “У період воєнного стану інститут звернень трансформується у ключовий елемент системи зворотного зв'язку, що дає змогу державі оперативно реагувати на нагальні потреби суспільства” [8, с. 59], що було б абсолютно нереальним без чіткого законодавчого врегулювання процедурних аспектів опрацювання кожного запиту

### **Висновок до РОЗДУЛУ 1**

Підсумовуючи теоретичний аналіз, встановлено, що право на звернення є фундаментальним конституційним інструментом, який забезпечує реальну взаємодію особи з державою. Його унікальність полягає в абсолютному характері. згідно зі ст. 64 Конституції України, це право не підлягає обмеженню навіть в умовах воєнного стану, що робить його інструментом зворотного зв'язку в кризові періоди. Юридична природа цього інституту базується на системі адміністративно-правових

гарантій - запобіжних, захисних та репресивних заходах, які перетворюють формальне подання документа на обов'язковий до виконання управлінський процес.

Ефективність цього механізму прямо залежить від суворого дотримання процесуальних строків та надання вмотивованої відповіді. В умовах європейської інтеграції та цифровізації традиційні форми звернень еволюціонують у цифрові інструменти, що підвищує прозорість публічного адміністрування та відповідає стандартам Хартії основоположних прав ЄС. Таким чином, інститут звернень трансформується із простого "прохання" у дієвий спосіб громадянського контролю, забезпечуючи стабільність та людиноцентричність державної системи.

## **РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ У ПРОЦЕСІ РОЗГЛЯДУ ЗВЕРНЕНЬ**

### **2.1. Процедурні гарантії, правові вимоги до форми, змісту та строків розгляду звернень суб'єктами владних повноважень.**

Процесуальні засади слугують наріжним каменем, що забезпечує перетворення принципових положень права на дієві результати взаємодії індивіда із владними структурами. Фундамент цих засад складають чітко визначені правові вимоги до дій високопосадовців на кожному етапі опрацювання справи, починаючи від моменту реєстрації звернення і до моменту надання аргументованої відповіді. Першочерговою процесуальною вимогою є імперативне зобов'язання владних інституцій приймати та обліковувати усі апеляції, які відповідають належним вимогам та подані у встановленому регламенті. Водночас, чинне законодавство окреслює мінімально необхідний набір реквізитів, аби не створювати штучних перешкод для комунікації. Згідно з нормами статті 5 Закону України «Про звернення громадян», у зверненні слід обов'язково вказати прізвище, ім'я, по батькові, адресу проживання та суть порушеного питання, причому письмове звернення має бути підписано особою, яка його подає, із зазначенням дати. “Якщо ці формальні елементи не дотримані, звернення мусить бути повернуте аплікантові разом із відповідними роз'ясненнями не пізніше десяти діб з дати його надходження” [21].

Сутнісна характеристика процесуальних засад охоплює невід'ємне право особи на неупереджене та повне дослідження фактів, викладених у заяві чи скарзі. У наукових працях підкреслюється, що “право на звернення є методом та інструментом реалізації інтересу в адміністративно-правовій площині, отже, дотримання форми та

змістового наповнення є не бюрократичною формальністю, а механізмом з'ясування істини та захисту прав заявника» [2, с. 59]. У тих випадках, коли питання потребує тривалого розслідування або отримання додаткової документації, загальний часовий ліміт вирішення не може перевищувати сорока п'яти діб, про що аплікатора обов'язково сповіщають у письмовій формі.

Актуальний стан процесуальних гарантій зазнав суттєвих змін із набуттям чинності Закону України «Про адміністративну процедуру», який чітко розділив регламент розгляду звернень. Відтепер заяви та скарги, метою яких є ухвалення індивідуального адміністративного акта, підпорядковуються нормам ЗАП. Це накладає на органи влади додаткове зобов'язання щодо детального обґрунтування своїх ухвалень та абсолютної необхідності забезпечення права особи бути почутою перед прийняттям рішення, що є для неї несприятливим. В умовах особливого правового режиму воєнного стану процесуальні засади зберігають свою стійкість, хоча втілення прав, пов'язаних із особистою присутністю, може бути ускладнене з огляду на безпекові міркування. У подібних обставинах застосування електронних комунікаційних засобів та дистанційних форм участі є найбільш оптимальним способом дотримання законності, що гарантує неперервність діалогу між громадянином та державою навіть у кризових періодах [16].

## **2.2. Забезпечення прав особи під час розгляду пропозицій, заяв та скарг.**

Гарантування законних прав особи у фазі опрацювання запиту є невід'ємним обов'язком суб'єктів владних повноважень, що реалізується через спектр конкретних повноважень суб'єкта звернення та відповідних зобов'язань службовців. У сучасній доктрині це зазвичай визначається як сукупність дій, де адміністративний процес трактується як визначений

законодавством порядок розгляду та вирішення публічно-правових спорів, котрий має на меті охорону прав та законних інтересів приватних осіб. Звідси випливає, що розгляд звернення не може бути просто внутрішньою технічною рутинною установи, а мусить мати характер відкритого провадження.

Головним механізмом охорони прав на даному етапі є стаття 18 Закону України «Про звернення громадян», яка делегує громадянину право “особисто презентувати свої доводи особі, котра здійснювала аналіз заяви чи скарги, а також брати участь у перевірці наданої скарги чи заяви” [21]. Ця норма дає змогу нівелювати «паперову віддаленість» між прохачем та урядовцем. Крім того, чинне законодавство забезпечує право мати доступ до матеріалів перевірки, що є імперативною умовою для дотримання принципу відкритості. Як підкреслює Н. П. Чубоха, надання таких прав трансформує звернення у “запоруку отримання певних правових результатів у щоденній взаємодії з посадовими особами” [2, с. 368].

Новий етап у системі захисту прав особи асоціюється із Законом «Про адміністративну процедуру». Стаття 28 ЗАП імплементує новаторський для української правової системи стандарт, “Адміністративний орган зобов'язаний надати особі можливість бути заслуханими адміністративним органом з питань, що є предметом адміністративного провадження, до прийняття адміністративного акта, який може негативно вплинути на право, свободу чи законний інтерес такого учасника” [19].

Це означає, що у випадку планування відмови у задоволенні вимоги, державний орган повинен повідомити особу про цей намір та надати їй часовий ресурс для подання додаткових міркувань. Такий підхід кардинально змінює статус громадянина, перетворюючи його на дієвого

учасника процесу ухвалення владних рішень. Аналітичні огляди Громадської мережі UPLAN констатують, що впровадження ЗАП зміщує фокус із суто документального опрацювання на забезпечення фактичної участі особи у прийнятті рішення, яке безпосередньо зачіпає її права та інтереси.

Зобов'язання службових осіб на цій фазі також мають імперативний характер. Відповідно до статті 19 Закону «Про звернення громадян», вони зобов'язані не лише ухвалити рішення, а й “невідкладно вживати заходів для усунення причин, які спричиняють порушення законних інтересів громадян” [21]. Тобто, обов'язок влади полягає не виключно у наданні відповіді, а й у превентивній діяльності.

В умовах воєнного стану реалізація прав особи стикається з викликами безпекового характеру, проте правова визначеність зберігається. “Обмеження права на звернення не передбачене статтею 64 Конституції України, а отже, органи влади навіть за умов особливого режиму мусять гарантувати реалізацію усіх процедурних прав громадян, використовуючи, за потреби, дистанційні форми зв'язку” [16, с. 102].

Важливим доповненням тут слугують рекомендації Омбудсмана стосовно неухильного забезпечення конфіденційності звернення та охорони персональних даних, що є запобіжником проти будь-яких форм упередженості чи тиску на заявника [23].

### **2.3. Електронні звернення та петиції як сучасна форма реалізації права на звернення.**

Електронні звернення та електронні петиції становлять собою центральні важелі діджитал-комунікації, які суттєво трансформують спосіб взаємодії особи з державним апаратом у парадигмі електронної демократії. Юридична сутність цих механізмів ґрунтується на конституційному положенні, згідно з яким право на звернення



функціонує не просто як інструмент захисту індивідуальних інтересів, а як реалізація безпосередньої участі у державному управлінні. “Переведення звернень у цифровий формат не лише спрощує громадянам доступ до владних структур, а й формує прозорий спосіб моніторингу діяльності публічної адміністрації, зменшуючи ризики корупції на етапах реєстрації та опрацювання документації” [8, с. 60]. До 2026 року цей набір інструментів закріпився як невід’ємна складова держави, орієнтованої на сервіс.

Згідно з положеннями статті 23-1 Закону України «Про звернення громадян», електронна петиція трактується як особливий вид колективного звернення, що потребує підтвердження його суспільної вагомості через збір визначеної кількості підписів [21]. У рамках процедури подання петиції передбачається обов’язкова автентифікація ініціаторів та підписантів за допомогою інтегрованих систем ідентифікації, таких як “ID.GOV.UA”, “Дія.Підпис”, що відповідає вимогам законодавства щодо електронної ідентифікації та довірчих послуг [20]. Встановлений поріг для загальнонаціональних петицій 25 000 підписів протягом тримісячного терміну виконує не лише функцію фільтра, що визначає соціальну резонансність питання, але й слугує важелем прямого впливу на пріоритети органів влади. Важливою гарантією є те, що у разі неможливості досягнення необхідної кількості голосів, електронна петиція автоматично отримує статус звичайної індивідуальної чи колективної скарги, що зобов’язує орган влади надати на неї відповідь згідно зі стандартною процедурою.

Міжнародні правові норми, зокрема стаття 44 Хартії основоположних прав ЄС, закріплюють право на звернення як один із фундаментальних стовпів європейського громадянства та доктрини належного врядування. В Україні цей механізм у 2026 році підсилюється

завдяки інтенсивному розвитку екосистеми “Дія”, яка інтегрувала можливість подання скарг безпосередньо у мобільні застосунки. Згідно з офіційними звітами Мінцифри [10], впровадження мобільних форматів подання звернень та автоматизація їх перенаправлення до відповідних відомств призвели до 30-відсоткового скорочення середнього часу очікування відповіді у порівнянні з традиційними паперовими шляхами комунікації. Це демонструє зміщення акцентів в адміністративному праві у бік алгоритмізованих процесів, де кожен крок посадової особи фіксується у цифровій системі відстеження.

Особливого значення набуває взаємозв’язок електронних звернень із засадами Закону «Про адміністративну процедуру». Стаття 28 ЗАП зобов’язує державні органи гарантувати особі право бути почутою навіть у цифровому просторі. Це означає, що якщо розгляд електронної скарги може призвести до рішення, що є не вигідним для заявника, установа зобов’язана надати можливість висловити свої заперечення дистанційно.

В умовах воєнного стану цифрові канали стали єдиною реальною можливістю зв’язку для численних громадян, особливо тих, хто перебуває у зонах бойових дій або переміщених за кордон. У своєму звіті за 2025 рік Офіс Уповноваженого ВРУ з прав людини наголошує, що цифровізація унеможливорює необхідність стояння у чергах до держустанов, що безпосередньо корелює із забезпеченням безпеки громадян. Крім того, “можливість відстежувати статус розгляду свого питання у режимі реального часу через автоматизовану систему трекінгу є надзвичайно важливою для підтримання правової визначеності у період воєнних загроз” [9].

Подальші вектори еволюції цього інституту лежать у площині інтеграції штучного інтелекту для первинної каталогізації звернень та автоматичної генерації відповідей на типові запити. Це дозволить

службовим особам сконцентруватися на вирішенні складних правових колізій. Таким чином, у 2026 році електронні петиції та цифрові звернення визнаються наріжним елементом реалізації “права на належне врядування”, забезпечуючи стійкість демократичного діалогу між громадянином та державою незалежно від зовнішніх обставин.

## Висновки до РОЗДІЛУ 2

що процесуальні засади розгляду звернень громадян є визначальним механізмом перетворення формальних прав у практичні результати завдяки суворій регламентації кожного етапу діяльності посадових осіб. Впровадження Закону «Про адміністративну процедуру» кардинально змінило статус заявника, закріпивши обов'язковість «права бути почутим» перед прийняттям несприятливого рішення та вимогу щодо ґрунтовного мотивування адміністративних актів. Гарантування прав особи під час розгляду забезпечується через відкритість провадження, право на ознайомлення з матеріалами та залучення професійної правничої допомоги, що мінімізує суб'єктивізм владних структур. Еволюція електронних петицій та цифрових форматів комунікації через системи ідентифікації дозволила не лише скоротити час очікування відповіді, а й створити прозору систему трекінгу звернень, що посилює громадський контроль за якістю врядування. Навіть в умовах воєнного стану право на звернення зберігає свою абсолютну стійкість, а цифровізація виступає гарантом безпечного та безперервного зв'язку між громадянином і державою, забезпечуючи правову визначеність незалежно від зовнішніх обставин.

### **РОЗДІЛ 3. ЗАХИСТ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЙОГО ПОРУШЕННЯ**

#### **3.1. Юридична відповідальність за порушення законодавства про звернення громадян.**

Юридична відповідальність окрім усього іншого, стосовно звернень громадян, слугує останнім елементом гарантій у межах адміністративно-правової системи. Лише через неминучість застосування санкцій право на звернення з декларативної можливості перетворюється на реальну вимогу, підкріплену державним примусом. За відсутності дієвого механізму притягнення до відповідальності положення щодо часових рамок, формату та обґрунтування відповідей гублять свій обов'язковий характер, “адміністративно-правова відповідальність представників органів влади у сфері державного управління виконує не лише каральну, але й відновлювальну функцію, спонукаючи суб'єктів, наділених владними повноваженнями, неухильно дотримуватися встановлених регламентів” [13, с. 312].

Головним важелем реагування на протиправні діяння тут є адміністративна відповідальність, що знаходить своє відображення у статті 212-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Ця норма передбачає застосування стягнень за неправомірну відмову у прийманні та розгляді звернення, недотримання термінів його розгляду, а також надання завідомо неправдивої чи неповної відповіді. Бондаревко В.А. наголошує, що “конституційно-правовий вимір відповідальності за посягання на право звернення полягає у забезпеченні справжнього діалогу між громадянином та державою, де будь-яке ігнорування запиту особи кваліфікується як прояв адміністративного свавілля” [15, с. 94].

Окремим рівнем захисту виступає цивільно-правова відповідальність, механізм якої детально прописаний у статті 25 Закону

України «Про звернення громадян». Законодавець прямо встановлює, що у разі позитивного вирішення скарги орган чи службовець, які прийняли неправомірне рішення, зобов'язані компенсувати заявнику фактичні збитки, спричинені поданням та розглядом скарги, а також витрати, понесені через необхідність прибуття на вимогу відповідного органу [21]. Важливою деталлю, на яку акцентують увагу, є те, що “право на звернення як інструмент реалізації законних інтересів передбачає можливість стягнення компенсації за моральну шкоду, коли бездіяльність представника влади спричинила потерпілому психологічні страждання чи унеможливила реалізацію інших його життєво важливих прав” [2, с. 367].

Дисциплінарна відповідальність державних службовців є внутрішнім важелем впливу у системі державної служби. Згідно з нормами ЗАП та Закону «Про державну службу», грубе порушення процедури розгляду звернення є підставою для започаткування дисциплінарного провадження. Зазначається, “дисциплінарна відповідальність є найбільш оперативною формою реагування на бюрократичну бездіяльність, оскільки вона застосовується безпосередньо у межах вертикалі управління” [16, с. 245]. Крім того, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини наділений повноваженнями складати адміністративні протоколи згідно зі ст. 212-3 КпАП, що є ефективним інструментом зовнішнього нагляду.

Кримінальна відповідальність у цій сфері є останнім засобом і настає у випадках зловживання службовим становищем або службової недбалості, які спричинили тяжкі наслідки. В умовах воєнного стану відповідальність за ігнорування звернень набуває ваги коли бездіяльність посадової особи щодо звернення, пов'язаного з евакуаційними заходами чи безпековими питаннями, призвела до шкоди життю або здоров'ю, така

бездіяльність підлягає кваліфікації як кримінальний злочин проти прав і свобод людини [2, с.268].

### **3.2. Судовий захист права на звернення, особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів влади.**

Перед тим як розглядати судове оскарження, слід зауважити про можливість досудового оскарження. На відміну від загальних звернень, тут предметом є конкретний адміністративний акт, який зачіпає ваші права, а сам процес стає специфічною процесуальною формою втілення матеріального інтересу особи. Вищий орган або спеціальна комісія зобов'язані не просто надати відповідь, а фактично заново дослідити справу, оскільки держава несе на собі тягар відповідальності, зобов'язану належним чином розглянути кожне подання. Жоден орган не має права відмовити у прийнятті скарги без надання можливості висловити свою думку, також скаржнику гарантується право на отримання доступу до всіх документів, на основі яких було винесене відповідне рішення. Такий спосіб оскарження рішень є значно швидшим, та економнішим.

Забезпечення судового захисту права подавати звернення виступає найвищим формою адміністративно-правових гарантій, адже воно дає змогу здійснити незалежний, неупереджений та остаточний розгляд будь-якого спору між особою та державою. У механізмі стримувань і противаг саме адміністративна юстиція бере на себе роль арбітра, здатного не лише анулювати неправомірні рішення органів влади, але й примусово повернути усталені правовідносини у межі законності. Сучасна правова доктрина наголошує, “правосуддя у сфері адміністративних справ сфокусоване насамперед на охороні приватної особи від свавілля виконавчої влади, коли суд перевіряє не лише формальну відповідність дій уповноважених органів чинному законодавству, а й дотримання ними засад справедливості та обґрунтованості управлінських актів” [13, с. 302].

Трьом основним різновидам об'єктів оскарження в адміністративній інстанції відповідають:

- Рішення, ухвалені суб'єктом владних повноважень, - приміром, письмове відмовлення у задоволенні вимог, висловлених у поданій скарзі.
- Дії посадових осіб - будь-які активні кроки службовців, що порушують встановлений порядок розгляду .
- Стан бездіяльності - це найчастіший різновид порушення, який полягає у затягуванні з відповіддю, що перевищує законом встановлений тридцятиденний термін.

Згідно з чинним законодавством, громадянин має право оскаржувати рішення безпосередньо до суду, минаючи етап звернення до вищої інстанції за підпорядкованістю [19]. Така наявність вибору суттєво прискорює захист порушених прав.

Вирішальною рисою судового провадження у справах, пов'язаних зі зверненнями, є особливий розподіл тягара доведення. В адміністративному процесі діє презумпція відповідальності органу влади, саме він, як суб'єкт владних повноважень, мусить довести в суді, що його розпорядження були правомірними, а надана відповідь належно обґрунтованою та своєчасною. З моменту введення в дію Закону «Про адміністративну процедуру» критерії, за якими суд здійснює перевірку, значно розширилися. Тепер суд оцінює не лише наявність офіційного підпису чи печатки на документі, але й те, чи була забезпечена участі особи у його прийнятті перед винесенням рішення, несприятливого для неї, що є фундаментальним критерієм належного врядування у країнах Європейського Союзу [27, с. 103].

У звітах за 2025 рік щодо становища з правами людини підкреслюється зростання ефективності судового захисту завдяки

можливості вимагати від державних органів компенсації моральної шкоди, спричиненої надмірною бюрократичною тяганиною [9].

Необхідно також брати до уваги умови воєнного стану, які накладають свій відбиток на функціонування системи. Попри наявні безпекові виклики, судова гілка продовжує реалізовувати функцію нагляду за діяльністю виконавчої влади. “Стабільність судового контролю є запобіжним заходом проти надмірної концентрації владних повноважень, яка може маскуватися військовою необхідністю, проте фактично зазіхає на конституційне ядро права на звернення” [27, с. 105].

Технологічний розвиток у 2026 році також вносить зміни: завдяки системі “*Електронний суд*” процес оскарження став максимально доступним. Громадяни мають змогу подавати позовні заяви дистанційно, а цифрові сліди у системах електронного документообігу державних структур стають вагомими доказами відсутності реакції у суді. Цифровізація подання звернень та застосування електронного судочинства формують цілісний та прозорий ланцюг правового захисту, де будь-який етап комунікації фіксується і підлягає юридичній оцінці.

Слід також звернути увагу на справу Європейського Суду з Прав Людини, *Gaskin v. the United Kingdom*. Грем Гаскін з раннього дитинства перебував під опікою місцевої влади. Ставши дорослим, він захотів отримати доступ до своєї особистої справи, яку вели соціальні служби. Йому це було потрібно, щоб зрозуміти своє минуле та подолати психологічні проблеми. Британська влада відмовила йому, мотивуючи це тим, що документи містили конфіденційну інформацію від лікарів та вчителів, які не давали згоди на розкриття своїх імен. Суд визнав, що відомості про дитинство та розвиток особи є невід’ємною частиною її ідентичності. Отже, відмова у доступі до таких архівів - це втручання у приватне життя [25] .



### **3.3. Вплив правового режиму воєнного стану на стан реалізації та гарантування права на звернення.**

Встановлення законного режиму воєнного стану в Україні спричинило потребу пристосувати усталені адміністративні процеси до надзвичайних обставин, спричинених відкритою військовою агресією. Незважаючи на колосальне навантаження, що лягло на систему державного управління, право подавати звернення зберігає свій непохитний юридичний статус, адже юридичний порядок України виключає дану гарантію з-під дії будь-яких тимчасових застережень чи звужень, оскільки Основний Закон наділяє її статусом абсолютної недоторканності, що діє навіть у періоди найвищих державних загроз. [12]. У сучасній науковій думці підкреслюється, що адміністративна процедура, ініційована заявою особи, мусить відповідати критерію процесуальної справедливості, де владний суб'єкт зобов'язаний неухильно поважати гідність заявника, незалежно від зовнішніх формажорних обставин [14, с. 27].

Ключовою зміною у реалізації цього права в умовах бойових дій стала повна перебудова каналів комунікації. Звичні методи взаємодії у багатьох регіонах стали або фізично небезпечними, або унеможливлені через руйнування необхідної інфраструктури. Унаслідок цього електронна форма звернення перетворилася на безальтернативний засіб комунікації між громадянином та державою. Наукові праці Беляєва К.О. акцентують увагу на тому, що воєнний стан вимагає перегляду класичного розуміння терміну письмова форма, “де електронна ідентифікація та використання систем електронного підпису стають повноцінними гарантами достовірності поданої заяви” [7, с. 115]. Це забезпечує юридичну чинність дистанційної взаємодії, дозволяючи

людям користуватися своїми правами, перебуваючи чи то в зоні активних бойових дій, чи за межами країни.

Особливої ваги в умовах військового стану набуває захист інтересів найбільш уразливих груп населення, а саме - внутрішньо переміщених осіб. “Оперативний розгляд їхніх звернень щодо соціальних виплат, поновлення документів чи надання житла розцінюється не просто як законний обов’язок посадовців, а як життєво важливий елемент стратегії забезпечення національної безпеки у гуманітарному вимірі” [2, с. 142]. Абсолютний характер права на звернення у цей період виключає будь-яку можливість його ігнорування державними інституціями, навіть якщо застосовано найсуворіші заходи правового режиму воєнного стану [1]. Будь-яка бездіяльність адміністративного органу у цих питаннях трактується як порушення конституційного змісту права на звернення, яке спрямоване на фактичне відстоювання інтересів особи .

Запровадження Закону «Про адміністративну процедуру» у 2024-2026 роках додало нових процесуальних захисних механізмів. Навіть під час воєнного стану органи влади зобов'язані дотримуватися принципу права бути почутим перед винесенням будь-якого рішення, що є негативним, або таким що негативно впливає на права і свободи особи за підсумками розгляду його скарги. Чітке розмежування сфери дії ЗАП та спеціального законодавства, що регулює звернення громадян, “допомагає уникнути правової невизначеності та гарантує прозорість дій службових осіб у кризові моменти” [16, с. 89]. Це відповідає міжнародним принципам належного урядування, які вимагають від державних структур діяти у розумні строки, зберігаючи принцип оперативності навіть за умов дефіциту ресурсів [24].

Функції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини набули суттєвого посилення у цей період. Нагляд за дотриманням строків

розгляду звернень, особливо у цифровому форматі, став ключовим напрямом роботи Омбудсмана, що знайшло відображення у щорічних настановах щодо захисту безпеки та конфіденційності електронних звернень [9]. Звітність за 2025 рік свідчить, що переважна частина запитів громадян стосується гуманітарної допомоги та гарантій безпеки, що вимагає від держави впровадження систем автоматизованої обробки даних для прискорення реакції.

Юридична практика Верховного Суду, № 580/4512/23 від 29 січня 2025 року У справі було порушено питання належного виконання своїх обов'язків військовою частиною, позивач звернувся із заявою про звільнення з військової служби, через необхідність проводити нагляд за хворою дитиною. Проте частина відмовилась здійснювати свої обов'язки посилаючись на “відсутність можливості достеменно встановити наявність або відсутність інших членів сім'ї, які можуть здійснювати постійний догляд за його дитиною” [17]. Ця постанова закріпила позицію, згідно з якою посилення органу влади на ускладнені умови воєнного стану не звільняє його від імперативного обов'язку надати обґрунтовану відповідь у межах встановленого законом терміну, якщо не було втрачено доступ до комунікаційних засобів та державних реєстрів.

## ВИСНОВОК

Право на звернення, що закріплене у статті 40 Основного Закону України, остаточно кристалізувалося як подвійна конструкція, воно слугує як засіб захисту індивідуальних потреб, так і механізм прямої участі народу у здійсненні державної влади. Якісна зміна у системі адміністративно-правових запобіжників полягала у переході від механічного виконання формальних вимог до забезпечення засади процесуальної чесності, де прийняття Закону «Про адміністративну процедуру» стало ключовим моментом. Це уможливило закріплення фундаментального права особи бути почутою перед винесенням будь-якого рішення, що обмежує її права, перетворюючи громадянина на активного учасника правових відносин, наділеного доступом до матеріалів, що були у розпорядженні чиновників, а також правом на кваліфіковану юридичну протекцію.

Діджиталізація, що мала місце протягом 2024-2026 років, виражена у розширенні можливостей платформи “Дія” та впровадженні ІІ-алгоритмів для первинної категоризації вхідних запитів згідно з Постановою КМУ № 858 [18]. Ця постанова про, створила умови для безперешкодного зв'язку навіть у складній безпековій обстановці. Електронні петиції та цифрові звернення стали наріжними каменями держави-сервісу, забезпечуючи прозоре стеження за станом розгляду справ у реальному часі та значно мінімізуючи адміністративні зволікання. Водночас, режим воєнного стану підтвердив невід'ємність права на звернення, яке, згідно зі статтею 64 Конституції, не може бути обмежене, це право функціонує як життєво необхідний канал комунікації між владою та найбільш вразливими групами населення, зокрема тими, хто був вимушено переміщений.

Дієвість цих гарантій безпосередньо підтверджується механізмами юридичної відповідальності, де застосування адміністративних стягнень за статтею 212-3 КУпАП та задоволення позовів про відшкодування моральної шкоди за шаблонні, несуттєві відповіді, мотивують службових осіб до ґрунтовного опрацювання звернень. Судовий захист у 2026 році, тісно пов'язаний із системою “Електронний суд”, виступає гарантом дотримання принципів належного врядування, покладаючи на державні органи обов'язок аргументувати обґрунтованість кожного свого рішення. Подальший розвиток цієї сфери вбачається у створенні Єдиного державного реєстру, що обліковуватиме адміністративні скарги, та у повному узгодженні відповідного законодавства з євроінтеграційними стандартами адміністративної справедливості, що забезпечить неминучість демократичного діалогу та захист людської гідності за будь-яких умов.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративна процедура : конспект лекцій / І. В. Бойко, О. Т. Зима, О. М. Соловійова ; за заг. ред. І. В. Бойко. – Харків : Право, 2017. – 132 с.
2. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Вид. 5-те. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 700 с.
3. Адміністративне право України : підручник / за ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. – С. 137.
4. Адміністративне право України. Загальна частина у схемах : навч. посіб. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутрішніх справ ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; [О. В. Брусакова, Д. В. Швець та ін.]. – Харків : ХНУВС, 2019. – 236 с.
5. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. – Видання четверте. – Херсон : 2021. – С. 657.
6. Актуальні питання тлумачення та застосування Закону України «Про адміністративну процедуру» : збірник тез наукових доповідей учасників навчальної програми. – Київ, 2025. – 253 с.
7. Беляєв К. О. Цифрові права людини в адміністративному процесі. Право і суспільство. 2025. № 1. – С. 114–118.
8. Бондаренко В. А. Звернення громадян України: конституційно-правовий вимір. Соціологія права. 2024. Вип. 57. – С. 56–62.
9. Доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини в Україні за 2025 рік. Київ, 2026. 420 с. URL: [https://www.ombudsman.gov.ua/news\\_details/ombudsman-ukrayini-predstaviv-shchorichnu-dopovid-za-2025-rik-pered-profilnim-komitetom](https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-ukrayini-predstaviv-shchorichnu-dopovid-za-2025-rik-pered-profilnim-komitetom) (дата звернення: 01.05.2026).
10. Звіт про розвиток електронної демократії в Україні за 2025 рік. Міністерство цифрової трансформації України. 2026. URL:

<https://storage.thedigital.gov.ua/files/3/43/f8b2a4770b86d4995cedac690788243f.pdf>

(дата звернення: 01.05. 2026).

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листоп. 1950 р. Офіційний вісник України. 1998. № 13. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004) (дата звернення: 01.05. 2026).
12. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.05. 2026).
13. Курс адміністративного права України : підручник / В. К. Колпаков та ін. 2-ге вид. – Київ : Юрінком Інтер, 2013.
14. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : підручник. – Київ : Ваіте, 2014.
15. Міхальов В. О. Класифікація гарантій права на звернення громадян. Наукові праці НУ ОЮА. 2021. Т. 28. – С. 236.
16. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О. Ф., Бевзенко В. М. та ін.; за заг. ред. Тимощука В. П. – Київ, 2023. – 545 с.
17. Постанова Верховного суду від 29 січня 2025 року у справі № 580/4512/23. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=124782457> (дата звернення: 01.05. 2026).
18. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 858 «Про затвердження Класифікатора звернень громадян». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-2008-п> (дата звернення: 01.05. 2026).
19. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 14. Ст. 101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20> (дата звернення: 01.05. 2026).
20. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII (зі змінами від 2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (дата звернення: 01.05. 2026).

- 21.Про звернення громадян : Закон України від 02 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр> (дата звернення: 01.05. 2026).
- 22.Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 груд. 1997 р. № 776/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 20. Ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 01.05. 2026).
- 23.Рекомендації щодо дотримання права на звернення в цифровому середовищі. Офіс Омбудсмена. 2024. URL: <https://www.facebook.com/zakarpattia.ombudsman/posts/610528198607569/> (дата звернення: 01.05. 2026).
- 24.Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2007)7 щодо доброго адміністрування. URL: <https://search.coe.int/> (дата звернення: 01.05. 2026).
- 25.Рішення ЄСПЛ у справі «Gaskin v. the United Kingdom» (заява № 10454/83). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 01.05. 2026).
- 26.Хартія основних прав Європейського Союзу від 07 груд. 2000 р. Офіційний вісник ЄС. 2012. С 326/02. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_524](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524) (дата звернення: 01.05. 2026).
- 27.Церковник С. І. Теоретико-правовий аналіз дії права під час воєнного стану в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 2. – С. 100–104.